

ARAŞTIRMA ETİĞİ ÜZERİNE

Aşkın Yaşar^{1@}

Adnan Ataç²

Research Ethics

Özet: Bilimsel araştırmaların merkezinde dürüstlük ilkesi yer alır. Araştırma etiği açısından zarar vermeme, yararlılık, adalet, gizlilik, özerkliğe saygı ve aydınlatılmış onam ilkeleri de önemlidir. Bilimsel araştırmalarda konunun seçimi, verilerin toplanıp işlenmesi, bulguların yorumlanması ve sonuçların bilim çevresine duyurulması aşamalarında bazı hatalı uygulamalar olabilmektedir. Eğer bu amaçlı olarak yapılıyor ise bilimsel sahtekarlık söz konusudur. Araştırmaların yayınlanması sırasında yayın hırsızlığı, çift yayın, haksız imza, eksik imza, öölerek yayımlama gibi etik sorunlar gündeme gelmektedir. Etik açıdan sorunsuz bilimsel araştırma yapabilmeyen koşulu araştırmacının iyi etik donanımına sahip olmasıdır. İyi etik donanım ise çağdaş bilim etiği normlarını benimsemek demektir. Bu seviyeye gelebilmek için bilimsel araştırma metodolojisi ile araştırma etiği eğitimi almak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel araştırma, etik, araştırma etiği, yayın etiği

Summary: Honesty is of central importance in scientific researches. Principles of "do no harm, beneficence, justice, privacy, respect for autonomy and informed consent" are also important in research ethics. There may be errors during the phases of subject selection, collection and processing of data, evaluation and assessment of findings and announcement of results in any scientific research. If it was made purposely by the researcher, this is scientific fraud. Publication brings about some special ethical problems. Plagiarism, dual publication, undeserved claims of co-authoring, omission of co-authors and publication by dividing into parts are remembered first in this context. The condition for conducting ethically problem-free research is that, the researcher must have good ethical sense. Good ethical sense is the contemporary universal norm of ethics. One needs to be educated in research ethics, along with scientific research methodology in order to attain this level.

Key Words: Scientific research, ethics, research ethics, publication ethics

Giriş

Araştırma, bilim üretmek amacı ile yapılan yöntemli bir çalışmadır. Etik, değişik alanlarda ortaya çıkan değer sorunlarını kavramsal düzeyde inceleyen, diğer bir deyişle yeni ortaya çıkan değer sorunlarına ilişkin açık uçlu ve yanıtı verilmemiş sorunları saptayan ve bunlara yanıt arayan, önceden oluşturulmuş ve kural haline gelmiş yanıtları ise çağdaş gelişmelere göre yeniden irdeleyen bir felsefe alanıdır (Akşit,1997; Göksel,1993; Kuçuradi,1990; Özgür,1995).

Araştırma etiğini, bilim etkinliği sırasında ortaya çıkan sorunlarla uğraşan ve bu sorunlara çözümler üretmeyi amaçlayan bir alan olarak tanımlamak mümkündür (Amato ve Ark.,1998; Arda,1997). Araştırma etiği, bilimsel araştırma sürecinde ortaya çıkan değer sorunların çözülmesinde, araştırmacının vicdanını (iç duyarlılığını, iç bilincini) gösteren bir olgu olarak da tanımlanabilir (Arda,1992; 1993; Kuçuradi,1990; Özgür,1995). Akşit'e (1992) göre araştırma etiği ise araştırmacıların kendi kendileri, denekleri ya da sosyal çevreleri ve kurumlar tarafından, bilimsel veya diğer akademik araştırmalarla ilgili olarak karşılaşılan ahlaki problemlerle ilgilidir.

Bilim etkinliği kavramının altında neler bulunmaktadır? Kuram geliştirme aşamasından araş-

tırmaların sonuçlandırılmasına, verilerin toplanmasından yayımlanmasına kadar, bilimsel bilgi üretiminin tüm aşamaları oldukça geniş bir yelpaze halinde bilim etkinliğinin içeriğini oluşturmaktadır. Bilim üretimini meslek edinmiş insanlar için, salt metodik yaklaşımın ya da literatür bilgisinin yeterli olmayacağı, bilim insanlarının aynı zamanda etik karar verme süreçlerinden de haberdar olmalarının gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durumda etik duyarlılığa sahip olmak, bilim çalışmaları için "olmazsa olmaz" bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani bilim ile etik bir birinden hiç ayrılmamak zorundadır (Arda,1997).

Bilimsel bilgi üretimi genel olarak, ulaşılabilen verilerden yola çıkılarak ileri sürülen laboratuvar koşullarında, kontrollü ortamlarda sınanmasına dayanmaktadır. Bunların sonucunda doğrulanmayan hipotezler yeni bir bilgi olarak "kullanılabilir" genellemelere dönüşebilmekte, yanlışlananlar ise o aşamada bırakılmaktadır. Böylece sistematik, tutarlı ve evrensel bir açıklamaya ulaşılabilir (Arda,1993; 1994; Göksel,1986).

Büyük ülkede insanlar ve hayvanlar üzerinde tıbbi araştırmalar yapılmaktadır. Tıbbın gelişiminde bir önemli yol da kuşkusuz bu araştırmaların başarı ile so-

nuçlanmasına bağlı kalmaktadır. Bu başarıda en önemli rol dürüst çalışmaya ve araştırmacılar ile gönüllü deneklerin işbirliğine bağlı olmaktadır (Tolunay,1977).

Dünya Hekimler Birliği, Helsinki Bildirgesi'nde (Anon.,1964), insanlar üzerinde yapılan araştırmaların amacını ancak "tanı koyucu, tedavi edici ve koruyucu işlemleri geliştirmek ya da bir hastalığın etiyolojisini ve patogenezisini anlamak" şeklinde belirtmektedir. Arda (1994), bu tanımın dışında kalan başka amaçlara hizmet edecek tüm etkinliklerin biyomedikal araştırma tanımı dışında kalacağını belirtmektedir.

Bilimsel çalışmalarda iyi niyet, bilimsel araştırma yapmak için gerekli bir koşul olsa da, yeterli olmayacaktır. Bu konuda karşılaşılabilecek etik sorunlarla ilgili bir eğitim almadan, gerekli, dürüst ve bilimsel yaklaşım yetenekleri kazanmadan araştırma yapmaya zorlanmanın dürüstlük ilkesine zarar verebileceği ve beraberinde hatalı sonuçları getirebileceği düşünülmektedir (Amato ve Ark.,1998).

Araştırmanın gerekliliği ve yapılabiliği konusunda, araştırmacının yeterince donanımlı olup olmadığı, sorgulanması gereken bir durumdur. Burada sözü edilen donanımlılık; proje, uygulama ve yayın aşamalarında hem kuramsal bilgi düzeyinde hem de teknik olanaklar düzeyinde donanımlı oluşturmaktadır (Arda,1992). Araştırma, o konu ile ilgili bilimsel literatürün tamamen farkında olan ve iyi yetişmiş araştırmacılar tarafından yapılmalıdır (Akşit,1997).

Araştırmalar için yeterli laboratuvar olanakları, bir ekip çalışmasına uygun çalışma ortamı ve parasal kaynak, yeterli bilgi, iletişim ve bilgi üretme olanakları gereklidir. Bunların yanı sıra bilimsel araştırmaların tamamlayıcısı olan etik öğelerin göz önünde tutulması zorunludur. Bu zorunluluk araştırma konusunun seçilmesi, projelendirilmesi, araştırmanın yürütülmesi, yayımlanması gibi farklı aşamaların tümünde kendini göstermektedir (Akşit,1997; Arda,1994).

Araştırma konusunun seçiminde, seçilen konunun ne derece rasyonel olduğu; yapılacağı ülkenin önceliklerine göre uygunluk taşıyıp taşımadığı; gerçekten yapılmaya değer olup olmadığı; kime, hangi konuya daha çok ağırlık verilmesinin gerekliliği; önceliklerin neler olması gerektiği gibi ölçütler ilk aşamada mutlaka sorulanmalıdır (Arda,1994).

İnsan ile ilgili araştırmaların projelendirilmesi ve yürütülmesi sırasında insan deneklerin aydınlatılmış onamlarının alınması esastır. Araştırma ile ilgili olarak, "rıza formu" hazırlanırken bilgilendirme sonucu onayının isterse araştırma sürerken çekebileceğinin bilgisini de içerecek içermediği önemlidir. İlaç araştırmalarında I., II. dönem gibi evrelerin bir birlerini sırasıyla izleyip izlemediği gibi durumlar ele alınmalıdır. Deney hayvanlarının kullanıldığı araştırmalarda ise, hayvanlar üzerinde elde edilecek sonuçların insan ve hayvan

organizmasına ne derece uygulanabilir olduğu, en az kaç deney hayvanı kullanılmasının yeterli olacağı ve bunlardan en ekonomik biçimde nasıl yararlanılacağı da dikkate alınmalıdır (Akşit,1997; Arda,1992,1994; Morris,1990).

Ülkemizde araştırmacı - denek ilişkisini düzenleyen başlıca mevzuat Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi (Anon.,1960), Veteriner Hekimliği Deontoloji Yönetmeliği (Anon.,1994), İlaç Araştırmaları Yönetmeliği (Anon.,1993) ve etik kurul yönergeleridir. İlaç araştırmaları dışında yeni bir yöntemle dayalı araştırmaları düzenleyen bir mevzuat da ülkemizde henüz mevcut değildir.

Araştırma etik kurulları; özellikle denek ve deney hayvanların kullanıldığı çalışmalarda danışılması gerekli kurumlardır. Söz konusu kurulların kimlerden oluşacağı; hangi durumlarda toplanacağı; kararların nasıl olacağı ve bu kararların hangi düzeyde bağlayıcı olacağı etik kurul yönetmelik ya da yönergelerinde belirlenmiştir (Arda,1992; Karakaya,1993;Özgür,1995). Bu kurullarda çalışmanın etik yönleri enine boyuna tartışılarak, araştırmacıların aklına gelmeyen etik problemler ve çözüm yolları geliştirilebilir. Bu kurullar sağlık hizmeti sunan personelin yanı sıra, toplumun kültürel ve ahlaki değerlerini çok iyi bilen ve dile getirebilecek üyeleri de kapsayacak şekilde, disiplinler arası bir yapıda olmalıdır. Etik kurul, araştırmacılar tarafından tamamen bağımsız olmalı ve proje ile ilişkisi olanlar kurula alınmamalıdır. Etik kurullar araştırma projelerinin mevzuata uygunluğunu da incelemeli, gerekirse bu konuda kurullar koymalıdır (Akşit,1997; Amato ve Ark.,1998). Etik kurullar araştırmacılar karşı, yeni bilgileri en doğru biçimde üretmelerini özendirici ve bilgilendirici tavır içinde olmalıdır (Pearn,1995).

Araştırma Sırasında Karşılaşılan Etik Sorunlar Saygı

Araştırma etiğinde oldukça önemli bir ilke olan "yaşama saygı", tüm yaşam formlarını içeren bir kavramdır (Arda,1992; 1994). Helsinki Bildirgesi'nin (Anon.,1964) özünü de oluşturan bu kavram insan hakları, özgürlükleri ve itibarı ile de ilgilidir. Araştırmanın yapıldığı topluma karşı saygı ise çalışmaya katılan kişinin yaşadığı toplumun değerlerine saygı gösterilmesi şeklinde değerlendirilebilir (Akşit,1997).

Zarar Vermeme

Hipokrat' tan günümüze, tıp uygulamalarında öncelikle "zarar vermeme" (Primum non nocere) ilkesinden söz edilmiştir. İlaç araştırmalarında kimi bedensel ve ruhsal yapılarda bozukluk ya da kayıp oluşan deneklerin durumu zarar vermeme ilkesinin ihlaliyle açıklanabilir (Akşit,1997; Arda,1992; Polat,1994). Deney sırasında uygulanan madde veya yapılan işlemler deneye zarar ya da sıkıntı verici olabilir. Bu etki deney sonuçlandıktan sonra da ortaya çıkabilir. Araştırmada bunların hiçbirinin

olma olasılığı bile bulunmamalıdır. Aksi durumda bu araştırma yapılmamalıdır (Özgür,1995). Araştırma sırasında deneğe zarar ya da sıkıntı verilmemeli (Akşit,1997; Arda,1992; Buldukoğlu,1997); araştırma sırasında ortaya çıkabilecek beklenmeyen etki, normal dışı geçici rahatsızlık, kalıcı zarar riski veya kalıcı zarar oluşumu gibi olumsuz durumlarda araştırmaya son verilmelidir (Buldukoğlu,1997).

İnsan sağlığının bir ticaret alanına dönüştürülmesi yolunda harcanan olumsuz çabaların sonuçlarından birisi de tıp araştırmalarının para karşılığında sağlıklı gönüllüler üzerinde yapılmasıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde büyük bir sorun oluşturan bu durum yasal düzenlemelerle iyileştirilmeye çalışılmalıdır (Arda,1992). Son yıllarda kanser ilaçları, doğum kontrol hapları ve alerji ilaçları gönüllüler üzerinde denenmiştir. Günümüzde organ bağışları da araştırma olanaklarını artıracaktır (Anon.,1991; Kutlay,1996) .

Araştırma bütün toplumu kapsayacaksa, seçilen konunun toplumun sosyo-kültürel değerleri ile uyumlu olması, çatışmaması gerekmektedir (Akşit,1997).

Bilgilendirme ve Aydınlatılmış Onam

Özaydın'a (1997) göre, W. Beaumont 1833'de insan üzerinde deneyin önemini belirtmesinin yanı sıra; deneğin gönüllü rızasının gerekli olduğunu ve eğer deneğe acı veriyorsa veya denek durumundan hoşnut değilse deneyin bırakılmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştür. İlaçları test etmede denekler üzerinde yapılacak tecrübelerin kötüye kullanılması ihtimali üzerinde duran Ehrlich ise, kullanılan tecrübe ilaçlarının riskleri konusunda gönüllüleri etraflı şekilde aydınlatmanın gerekliliğini düşünerek hareket etmiştir.

Helsinki Bildirisi'nde açıkça belirtilmiş olduğu gibi, araştırmacılar denek adaylarını öncelikle amaçlar, yöntemler, beklenen yararlar, olası tehlikeler ve ortaya çıkabilecek rahatsızlıklar konusunda bilgilendirmeli (Anon.,1964; Arda,1994) ve araştırmaya katılımları için onamları alınmalıdır. Onamın aydınlatılmış, özgür ve açık olması gerekmektedir. Onam belli bir araştırma için alınmalı ve yalnızca o çalışma için kullanılmalıdır. Kişinin verdiği onamı her an geri alabilmesi ve kendisine yapılanların durdurulmasını istemesi önemli bir ilke olarak kabul edilmelidir. Bu konuda araştırmacıdan beklenen; tasarlanan çalışmanın bilimsel amaçlarının, insan üzerinde yapılma gerekçelerinin, olası olumsuz etkilerinin vb. bir protokolle açık olarak belirlenmesidir (Arda,1994; Buldukoğlu, 1997; Ersoy, 1992; Özgür, 1995).

Çocuklar, mental olarak özürü ve çok yaşlılar ile hayvanlar üzerinde yapılacak olan çalışmalarda ise, onların bakımını üstlenen kişilerin onamı alınmalı ve araştırma onlara özgü hastalık koşulları ile sınırlı kalmalıdır (Akşit,1997; Curran ve Ark., 1969; Görkey,1994).

Gizlilik

İlk hekim antlarından başlayarak hekim-hasta iliş-

kisini düzenleyen tüm yazılı metinlerde "gizlilik" (kişisel mahremiyet) önemle vurgulanmıştır (Arda,1992; Özgür,1995). Birey için son derece özel olan ve gizli kalmasını istediği konular (kimliği, düşünce ve inanç tercihleri, gelir durumu, madde kullanımı, seksüel eğilimleri vb) olabilir. Araştırmacı tüm bunları araştırma süresince ve araştırma tamamlandıktan sonra da korumalıdır (Buldukoğlu,1997). Veri analizinde ve araştırma raporunun hazırlanmasında da bireyin kimliğinin gizlenmesi ve sırrın saklanması hakkında dikkat edilmesi gerekmektedir (Arda,1992; 1994). Gizlilik, deneğe zarar vermemek için de gereklidir. Dolayısıyla araştırma ekibinde yer almayanların ya da araştırma ile doğrudan ilgisi ilişkisi bulunmayanların araştırma verilerine ulaşamaması sağlanmalıdır (Özgür,1995).

Araştırma raporunda deneklere ait bilgilerin belirtilmesi gerekiyorsa, bu tür bilgiler kodlanmış düzeneğe verilmelidir (Özaydın,1997). Bu konuda yol gösterici kurallar Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi (Anon.,1960), Veteriner Hekimliği Deontoloji Yönetmeliği (Anon.,1994), Helsinki Bildirgesi (Anon.,1964) ve Hasta Hakları Bildirgesi'nde (Hatun,1995) yer almaktadır.

Verilerin Doğru Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırma verilerinin toplanması aşamasında "objektiflik" ve "dürüstlük", verilerin müdahalesiz elde edilmesini zorunlu kılmaktadır (Arda,1992). Bunun için klinik araştırmalarda uygulayıcıların hangi hastaya, hangi ilacın verildiğini bilmemesi veya deneklerin seçiminin rasgele örnekleme ile yapılması şeklinde değişik yöntemler kullanılabilir. Verilerin değerlendirilmesi sırasında sonuçların savunulabilir olması gerekir. Verilerin analizi sırasında, olabilecek tüm yanlılık kaynaklarını çıkarmalı ve alternatif açıklamaları gerçekçi bir biçimde düşünmelidir. İstatistiksel analizlerde de önemlilik testleri özenle yapılarak şans eseri ortaya çıkabilecek sonuçlardan sakınılmalıdır (Akşit,1997). Deney sonuçlarının değiştirilmesinin ya da hiç deney yapmaksızın elde edilen verilerin ön yargı ile sunulmalarının bilim etkinliği ile ilgisi olmadığı unutulmamalıdır (Arda,1992).

Yorumların Gerçekçi ve Dürüstçe Olması

Bütün araştırmalarda dürüstlük, yaşama ve bilime saygı vazgeçilmez değerler olmalıdır (Akşit,1997; Amato ve Ark.,1998; Arda,1992; 1994). Ancak bazı durumlarda bilim dünyasında saygınlık kazanmak, çalışılan kurumun özel isteklerine ters düşmemek, finansörlerin desteğini sağlamak ya da kaybetmemek gibi nedenlerden dolayı hem araştırmacının tasarlanmasında hem de verilerin değerlendirilmesinde etik dışı tutumlar sergilenabilmektedir (Arda,1992).

Bazı araştırmacılar sonuçları çarpıcı biçimde sunmak istemektedir. Araştırmacılar pozitif ya da anlamlı sonuçları olan araştırmaların yayınlanma şansının yüksek olacağına dair bir eğilim söz konusudur. Bu yöndeki

eğilim, araştırmadan anlamlı sonuç çıkartmak için ek çaba harcamayı ve sonuçlardan bir kısmını ya yok saymayı ya da değişiklikler yapmayı özendirici rol oynamaktadır (Amato ve Ark.,1998).

Bilimsel yanılma araştırmaların değerini ve güvenilirliğini azaltan her türlü girişim olarak tanımlanmaktadır. Bu girişim karşımıza iki farklı şekilde çıkar. Biri düzensiz, özensiz ve dürüst olmayan araştırma, diğeri bilimsel yalancılık ve saptırmadır. Birincide araştırmacı araştırma planlamasını, yöntem seçimini, uygulamayı, ölçmeyi, sonuçlara ulaşmayı ve bunların analizini bilmemektedir. Yaptığı yanlışların farkında değildir. İkincisinde ise araştırmacının bilinçli olarak ve amaçlı bir yaklaşımla, kötü niyetle çalışmanın yöntem ve sonuçlarını saptırması ve değiştirmesi söz konusudur. Ahlaki boyut açısından ikisinin arasında belirgin bir fark vardır. Ancak her ikisinin de bilimsel bilgiye ulaşma sürecini olumsuz etkilediği açıktır. Özellikle sağlık bilimlerinde yaygın yeri olan induksiyona dayalı istatistiksel genellemelerde bir araya gelen yüzlerce araştırma sonucu doğru bilgiye olan eğilimi belirler. Sonuçların homojen ve aynı yöne eğilimli olması, genelden sapan sonuçların nedenlerinin ortaya çıkarılabilmesi yalnız dürüst araştırmacılar ve uygun yöntemlerle yapılmış objektif çalışmalara bağlıdır (Kansu,1994).

Sonuçların değerlendirilmesinde grafiksel sunumlarda sonucu istediğimiz gibi gösterebilmek için önceden kısaltılmış ölçeklerin kullanımı; bir eğrideki değişimin yönünü yükseltmek için logaritmik ölçeklerin kullanımı; patolojik değişikliklerin bir göstergesi olarak daima ortalama değerden "2 SD" den daha ötede olan ölçümlerin yorumlanması; örnekleme yönteminin yanlış anlaşılacak şekilde belirtilmesi (gerçekten gelişigüzelken, rasgele olduğunu söyleme gibi); yanıtızlık ve hariç tutma (tutulma) oranlarının büyüklüğü ve etkisinin belirtilmesi; elde edilen sonuçların geçerliliğini etkileyebilecek olan araştırmaların planında ve yönetimdeki yanlış anlatım veya rapor edememe; diğer zayıflıklar ve sınırlılıklar gibi yanılıcı sunumlar "olmayanı var, olanı yok, böyle olanı şöyle" gösterebilir. Böylece çok yanlış ve insan sağlığını tehlikeye atan uygulamalara zemin hazırlanmış olur (Özgür,1995).

Hangi tip olursa olsun yanılma özelliği bulunan çalışmaların sayısının fazlalığı, bilgi havuzunu bulanıklaştıracak, doğruyu bulmayı geciktirecek ve güçleştirecektir. Bilime katkı yapmak isteyen bir araştırmacının düzensiz, özensiz, hatalı ve eksik bir araştırma yapıp, sonuçlarını yayınlamaktansa, hiç araştırma yapmamayı tercih etmesi daha uygun olacaktır (Kansu,1994).

Araştırmacının bilerek yaptığı hiçbir hile bağışlanamaz ve bağışlanmamalıdır. Bu tür hilelerle ulaşılan sonuçlar konuya göre birçok kişiyi ilgilendirebilir ve olumsuz etkiler meydana getirebilir. Özellikle sağlık araş-

tırmalarında hile söz konusu olduğunda, insanlara verilen zararların boyutları çok geniş olabilir (Akşit,1997; Arda,1996).

Araştırmacının somut bir şekilde ortaya koyduğu medikal gerçekleri çeşitli çıkar amaçlar ile görmezlikten gelmek; o araştırmacıyı ve çalışmayı cezalandırmak da bağışlanamayacak etik konulardan birisidir (Arda,1996).

Sonuçların Yayınlanması

Araştırmacı, çalışma yaptığı konuda daha önce yapılan araştırmalardan haberdar olmak; çalışmasını sunarken konuyla ilgili çalışmalardan da söz etmek durumundadır (Akşit,1997). Daha önce başka araştırmacılar tarafından ortaya konulmuş sonuçları, kendi bulguları gibi ifade etmesi ve bundan dolayı kredi beklemesi etik açıdan üzerinde dikkatlice durulması gereken bir noktadır. Araştırmacı, önceki çalışmalardan söz etmeli, kendi bulguları ile benzerlikleri ve farklılıkları tartışmalıdır (Arda,1992; 1996; Özgür,1995).

Sonuçların değerlendirilmesinde anlamlı ve pozitif sonuçların yayınlanıp, diğer sonuçların değerlendirme dışı bırakılarak yayınlanmaması, yayınlanmayan sonuçların düzeltilme şanslarını ortadan kaldırmaktadır (Amato ve Ark.,1998).

Araştırmacının, çalışmasının konuyla ilgili olan meslektaşları tarafından incelenmesini, bulgularının tartışılmasını ve onaylanmasını sağlaması gerekir. Araştırmacının bulgularını bilimsel toplantılarda sunmadan ve meslektaşları ile tartışmadan kamuoyuna açıklaması da etik açıdan kabul edilebilir bir durum değildir. Bilim dünyası tarafından geçerli kabul edilmeyen sonuçlar kamuoyuna açıklandığında çok yanlış sonuçlar ortaya çıkabilir (Akşit,1997; Özgür,1995).

Üretilen bilginin bilimsel iletişim ortamlarında sunulma biçimine, ilgili kişilere doğru ve yansız aktarılmasına da dikkat edilmelidir (Akşit,1997; Arda,1994).

Gerçekleştirilen araştırmanın bulgularının rapor, makale, bildiri şeklinde yazılması ve konu ile ilgilene kişilerle paylaşılması etik bir zorunluluktur. Ancak bu yolla bilgi birikimi ve ilerleme sağlanabilir (Akşit,1997). Aynı dilde ya da değişik dillerde tekrar yayın yapma, ancak yayının yapıldığı ve yapılacağı dergi editörleri bilgilendirilerek kabul edilebilir. İkinci yayının başlık sayfasında bu durum açıklıkla ifade edilmelidir. İlk kez yayınlanıyorsa bu durum beyan edilmelidir. Bilimsel yanılma bir suç olarak kabul edilmeli, diğer suçlar gibi soruşturulmalı ve kamuoyu bilgilendirilmelidir (Amato ve Ark.,1998).

Yayında Emeği Geçenlerin ve Kaynakların Tam Olarak Belirtilmesi

Araştırmacılar bilim dünyasında çalışmaya katılmaları ve katkıları ölçüsünde belli bir yer edinir ve itibar kazanırlar. Günümüzde araştırmaların bir ekip işi olarak yapılması ve birden çok araştırmacının olması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bir bireyin araştırma yazarı

olabilmesi ve yazarlar arasında kaçınıcı sırada yer alacağı araştırmaya yaptığı katkıya bağlıdır (Amato ve Ark.,1998; Arda,1992; Özgür,1995).

Araştırmadan birkaç makale, bildiri çıkabiliyorsa, hakça bir paylaşım yapılmalıdır. Araştırmaya katkısı olan bireyin ismini yazarlar arasına koymamak ve katkısı olmayanı yazarlar arasına koymak kabul edilemez bir durumdur (Özgür,1995).

Laboratuvar ya da bölüm başkanlarının isimlerinin o laboratuvar ya da bölümde yapılan tüm çalışmalarda yer alması oldukça sık görülen bir olgudur. Bu konuda etik ilkelerden çok yayına ihtiyacı olmak veya akademik unvan gibi kriterler ön plana çıkabilmektedir. Bir diğer sorun da, genç araştırmacıların çalışmalarının yayınlanma olasılıklarını artırmak için tanınmış kişilerin isimlerini çalışmaya dahil etme çabalarıdır (Amato ve Ark.,1998).

Uluslar Arası Tıp Dergileri Editörleri Birliği yazar olma kriterlerini; planlamaya, çalışmaya, verilerin incelenmesine ve yoruma katılım, makalenin kaleme alınmasına katılım, son biçimin gözden geçirilmesine ve yoruma katılım olarak belirlemiştir (Bhopal ve Ark.,1997; Smith,1997). Yazar olmaya yetmeyen durumlar veya katkılar ise araştırmanın yapıldığı bölümün sorumlusu olmak, maddi kaynak sağlamak, veri toplanmasına katkıda bulunmak, istatistiksel değerlendirmeler yapmak şeklinde gündeme getirilmektedir. Burada onur yazarlığı durumu da söz konusu değildir. Yayında yer alan her araştırmacı yayının tamamından sorumludur ve yayını savunmakla yükümlüdür. Bölüm ya da laboratuvar da yazarlık kriterleri araştırma başlamadan önce ayrıntılarıyla tartışılmalıdır. Bu konuda etik kurul danışmanlığına da başvurulabilir. Her yayın için çalışmaya katkıda bulunanların, katkılarının ne oranda ve hangi aşamalarda olduğu belirlenmelidir (Amato ve Ark.,1998).

Editöre Düşen Sorumluluk

Dergiler etik standartların uygulanmasında anahtar rol oynamaktadır (Pearn,1995). Derginin editörü ve bilimsel danışma kurulu, dergiye gönderilen makaleleri bilimsel yönden değerlendirirken, uluslar arası kabul görmüş etik kriterleri de göz önüne almalıdırlar. Araştırma sonuçlarının uluslar arası kullanımı söz konusu olduğundan değişik ülkelerde yapılan çalışmaların aynı standartlara sahip olması gerekmektedir (Amato ve Ark.,1998; Arda,1992).

Üniversite dergi editörleri ve danışmanlar pozitif bulgu ve anlamlılıktan çok, çalışmaların iyi kurgulanmış olması, soruları ve bu soruların tümünü yanıtlamış olması gibi konuları öne çıkarcı tavır içinde olmalıdırlar (Pearn,1995). Araştırmalarda karşılaşılabilecek her türlü etik sorunu ortaya koyup çözüm yollarını tartışmayan hiçbir araştırma protokolü kabul edilmemelidir. Böylece etik problemleri olan birçok çalışmanın yayımlanması

önlenecek; daha da önemlisi etik kriterler araştırmacılar tarafından giderek daha fazla dikkate alınacaktır. Bunlara ilave olarak, dergi editörleri ve danışma kurulları, çalışmaya katılanların bilgilendirilip onaylarının alındığına dair yazılı dokümanları da istemeleri de yararlı olacaktır (Amato ve Ark.,1998).

Sonuç ve Öneriler

Bir araştırma için etik ilkelere uygunluk aranması ya da beklenmesi bilimsel üretimi engelleyici bir etken olarak düşünülmemelidir. Eğer etik davranışı olması gereken bir zorunluluk olarak değil de engel gibi gören bir yaklaşım söz konusu ise, bu yaklaşıma sahip bilim çalışanlarının ve bilim kurumlarının kendi kriterlerini yeniden gözden geçirmeleri gerekir (Arda,1994). Zor ve yoğun bir çalışmayı gerektiren bilimsel bilgi üretimi etik değerler dikkate alınarak gerçekleştirildiğinde bir bütünlük arz edecek, tekrarların önlenmesi sağlanacak, konuyla ilgili soru işaretleri azalacak ve böylece araştırmacılar toplumsal ve akademik sorumluluklarını yerine getirmiş olacaklardır.

Bilim dünyasında sağlık alanında iz bırakan bir araştırmacı olmanın yolu, en az mesleki eğitimi ölçüsünde bilim, bilimsel yöntemler, araştırma teknikleri ve istatistiksel yöntemler konularında eğitilmiş, dünyadaki çağdaş gelişmelerden haberdar, kolaycı yaklaşımlardan uzak, canlıya (insan ve hayvan) saygılı ve onun sağlığını daima bilgi geliştirme amacının üstünde tutmaktan geçmektedir (Özgür,1995). Bunun ise etik ilkelerin bilimsel ortamlarda yaşatılması ve benimsenmesiyle mümkün olabileceği ileri sürülebilir.

Araştırmacının her aşamada "gerçekten değer mi?" sorusunu kendisine yöneltmesi gerekli görülmektedir. Bu sorunun yanıtı olumsuz olduğu anda çalışma o düzeyde bırakılabilmelidir. Araştırmada amaç / araç ayrımının yapılması öncelik taşıyan bir zorunluluktur. Saygı, gizlilik gibi etik kavramlar araştırmanın amaçlarına hizmet eden ve vazgeçilemez olarak değerlendirilen araçlar olmalıdır. Bu açıdan bir dengenin sağlanması metodolojik başarıyı gerçekleştiren etkenlerdendir (Arda,1992).

Bilim etiği ile uğraşan kesimler bugün için araştırma ve yayın etiği konularında tam bir görüş birliği sağlayamamışlardır (Bhopal ve Ark.,1997). Türkiye'de araştırmalarda olabilecek etik sorunların, araştırmacılar tarafından ne kadar bilindiği konusunda yeterli bilgi yoktur ve bu konuda yapılacak çalışmalara da gereksinim duyulmaktadır (Amato ve Ark.,1998). Araştırma ve yayın etiği konularındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi için bilimsel toplantıların sıklaştırılması ve elde edilen bilgilerin üniversitelere, araştırma kurumlarına (TÜBİTAK, Araştırma Enstitüleri vb) ve araştırmacılara ulaştırılması sağlanmalı ve bunun önemi vurgulanmalıdır.

Özellikle ilaç şirketi destekli araştırmalarda, araştırmacının bağımsızlığı korunmalı, sonuçların yönlendirilmesi veya gizlenmesine izin verilmemelidir. Bu koşul, araştırmanın başlangıcında yazılı olarak be-

lirilebilir. Bu tür etik sorunların önlenmesinde temel bir çözüm olmamakla birlikte şirketlerin, üniversitelere bir araştırmaya özgü mali katkılarının değil, genel araştırma fonuna mali katkılarının sağlanması önerilebilir. Tüm yayınlarında her türlü parasal kaynak belirtilmeli; böylece yayını okuyanın, yayının tarafsızlığı konusunda karar vermesine yardımcı olunmalıdır (Amato ve Ark.,1998). İlaç firması destekli araştırma projelerinde araştırmacının şirketin etkisinde kalmasına neden olan maddeler önemle belirtilerek çıkarılmalı ve araştırmacının bağımsız ve tarafsız çalışması sağlanmalıdır.

Bilimsel araştırmalarda "etiğe uygun davranış nasıl olmalı?" sorusunun yanıtının en yalın şekli saygı ve dürüstlük ile özetlenebilirken, pratikte bu yanıtın yetersiz kaldığı unutulmamalıdır. Etik sorunlarla ilgili yalnızca araştırmacıların üzerine sorumluluk yüklemenin yeterli olmadığı, sorumluluğun; araştırmayı yapan, yayının yapıldığı kuruluş, dergi editörleri ve maddi kaynak sağlayan kuruluşlar ile giderek toplumun tümünü ilgilendirdiği ve araştırmaya katkıları oranında bu sorumluluğu paylaştıkları bilinmelidir (Amato ve Ark.,1998). Böylece araştırma etiği konusuna geniş ve doğru bir perspektif getirilmesi; sorunların aşamalı olarak ve kendi çerçevelerinde tartışılarak çözümlenmesi ve doğabilecek karışıklıkların engellenmesi sağlanabilir.

Sonuç olarak; sürekli bir şekilde gelişmesine devam eden ve edecek olan - sağlık alanında ve genel anlamda tüm bilimsel alanlarda ortaya çıkan ya da tespit edilen - araştırmaya yönelik etik sorunların belirlenerek hızla çözüme kavuşturulma yollarının aranmasının; araştırma etiği konularında araştırmacıların bilgilendirilmelerinin; "araştırma etiği derslerinin" yüksek lisans ve doktora programlarına zorunlu ders olarak konulmasının bilimin doğru temellerde yükselerek ilerlemesine olumlu katkılar sağlayacağı söylenebilir.

Kaynaklar

- Akşit, B. T. (1992). "Medikal Araştırmalarda Etik" Konusu Üzerinde Bazı Görüşler ve Tartışma Noktaları. TTB Sağlık Kongresi Kitabı (Cilt 1), 8-11 Mart 1992, Tisamat, Ankara: 140-147.
- Akşit, B. T. (1997). Etik Bunun Neresinde: "Medikal Araştırmalarda Bazı Etik Sorunlar". Ankara Tabip Odası Yay., Ankara: 175-187.
- Amato, Z., Şemin, S., Civaner, M. ve Demiral, Y. (1998). "Bilim, Araştırma ve Etik" III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri Kitabı: YÖK Matbaası, Ankara: 9-14.
- Anon. (1960). Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi. 19. 02. 1960 Tarih ve 10436 Sayılı R. G.
- Anon. (1964). Helsinki Bildirgesi. Dünya Hekimler Birliği. s.203-227. İçinde: Aydın, E. (2001). Tıp Etiğine Giriş. Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Anon. (1991). Hayvan Hakları: Gerçek Dostlar Konuşamayanların Sesi. Kadioğlu Matb., Ankara: 5-79.
- Anon. (1993). İlaç Araştırmaları Hakkında Yönetmelik. 29 Ocak 1993 tarih ve 21480 sayılı R. G.

- Anon. (1994). Veteriner Hekimliği Deontoloji Yönetmeliği. 09 Temmuz 1994 tarih ve 21984 sayılı R. G.
- Arda, B. (1992). Tıp Araştırmaları Açısından Bir Değerlendirme; Araştırma Etiği. Sendrom, 4(12):45-48.
- Arda, B. (1993). Etik Açısından Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği. Turk J. Dermatopathol., 3: 146-149.
- Arda, B. (1994). Bilimsel Araştırmalar ve Etik. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 2 (3): 141-143.
- Arda, B. (1996). Deontoloji Ders Notları: "Araştırma Etiği ve Alternatif Tıp Uygulamaları". A.Ü. Tıp Fak. Bil. Yay. Serisi, No: 14, Antip A.Ş. Yay., Ankara: 105-108.
- Arda, B. (1997). Bilim Etiği Açısından Lisenko Örneği. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 5 (3): 107-110.
- Bhopal, R., Rankin, J., McColl, E., Thomas, L., Kaner, E., Stacy, R., Pearson, P., Vernon, B. and Rodgers, H. (1997). The Vexed Question of Authorship: View of Researchers in a British Medical Faculty. BMJ, 314: 1009-1012.
- Buldukoğlu, K. (1997). Hemşirelik Araştırmalarında Etik. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 5 (3): 111-116.
- Curran, W. J. and Beecher, H. K. (1969). Experimentation in Children. JAMA, 210 (1): 77-83.
- Ersoy, N. (1992). İnsan Üstünde Deney ve Aydınlatılmış Onam. Toplum ve Hekim, 7 (51): 45-47.
- Göksel, F. A. (1986). Deontoloji Repetitoriyumu (Ders Notları). Ankara: 17-23.
- Göksel, F. A. (1993). Tıp Dünyamızda Yeni Bir Gereksinim: Meslekî Değerler Forumu. Tıbbi Etik Derg., 1 (1): 1-4.
- Görkey, Ş. (1994). Çocuklar Üzerinde Yapılan Deneylerde Etik İlkeler. Sendrom, 6 (3): 82-85.
- Hatun, Ş. (1995). Hasta Hakları Temel Belgeleri. Türk Tabipler Birliği, Ankara: 1-18.
- Kansu, E. (1994). "Bilimsel Yanıltma ve Önlenmesi." Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite. TÜBA, Bilimsel Toplantı Serileri, Ankara: 71-75.
- Karakaya, H. (1993). Hastane Etik Kurullarının Tarihçesi, Yapısı ve İşlevleri Üzerine. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 1(1): 12-21.
- Kuçuradı, İ. (1990). Sağlık Bilimlerinde Etik. Sağlık ve Toplum, 2: 67-70.
- Kutlay, N. (1996). Etik ve Hukuk Yönüyle Deney Hayvanları. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 4 (3): 122-128.
- Morris, D. (1990). İnsan-Hayvan Sözleşmesi (Çev. M. Harmancı). İnkılap Kitabevi, İstanbul: 34-35, 112-113, 150.
- Özaydın, Z. (1997). İnsan Üzerinde Etiğe Aykırı Deneyler ve Etik Kodlar. Sendrom, 9 (10): 102-107.
- Özgür, S. (1995). Bilim Etiği. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 3 (2-3): 53-58.
- Pearn, J. (1995). Publication: An Ethical Imperative. BMJ, 310: 1313-1315.
- Polat, O. (1994). Tıbbi Etik ve Sınırları. Sendrom, 6 (1): 79-81.
- Smith, R. (1997). Authorship: Time for a Paradigm Shift? BMJ, 314: 992.
- Tolunay, C. (1977). Gönüllüler Üzerinde İlaç Araştırması ve Türkiye'nin Durumu İstanbul Tıp Kurultayı, 25-30 Eylül 1977, I. Türk Tıbbi Deontoloji Kongresi Bildiri Özetleri, Sermat Matb., İstanbul: 43.